

УДК 342.4(045)

В. В. Шамрай
кандидат юридичних наук, доцент, проректор
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДЖЕРЕЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ОБ'ЄКТ ПРОЦЕСУ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку конституційного права одним з найбільш актуальних є дослідження сутності процесів інтернаціоналізації, гармонізації та імплементації, оскільки в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції вказані процеси визначають подальші тенденції формування новітніх конституційно-правових джерел та трансформації предмету і методу конституційного права як базової галузі національного правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній конституційно-правовій та міжнародно-правовій доктрині питанням нормативно-правової регламентації інтернаціоналізації конституційного права (в першу чергу – в рамках інтеграційних процесів Європейського Союзу) приділялася увага в працях таких учених, як М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, Ю. О. Волошин, В. Н. Денисов, В. І. Євінтов, О. В. Задорожний, В. М. Кампо, Ю. М. Капіца, О. Л. Копиленко, А. Р. Крусян, П. Ф. Мартиненко, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, І. Д. Сліденко, П. Б. Стецюк, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко та ін.

Мета статті – дослідити основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «джерела конституційного права» у контексті сучасних процесів галузевої інтернаціоналізації.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції одним з основних об'єктів внутрішніх трансформацій є галузева система джерел національного конституційного права, що виражає його нормативний зміст та обумовлює формально-догматичний вектор подальшого конституційного розвитку і загальної суспільної модернізації.

Слід зазначити, що джерела конституційного права як невід'ємна частина системи джерел права характеризуються і певними особливостями, а саме: 1) множинністю, тому що нормативні акти, які регулюють конституційні відносини, видаються різними суб'єктами нормотворчості, а також можуть мати міжнародний характер; 2) ієрархічною будовою, що спрямована на забезпечення єдиного правового регулювання основ конституційного ладу та покликана усунути можливі колізії між ними; 3) провідною роллю закону у врегулюванні конституційних відносин, що характеризує активну роль конституційного права в здійсненні основних функцій держави; 4) є результатом пра-

вотворчої діяльності представницьких органів державної влади, або результатом правотворчості, здійснюваної безпосередньо народом шляхом референдуму; 5) комплексним характером, оскільки досить часто поєднують матеріальні та процесуальні норми у єдиному нормативно-правовому акті [1].

Провідна роль джерел конституційного права у правовій системі України передбачає виконання ними різних функцій: 1) установчої, яка виявляється у вирішенні питань, пов'язаних із установленням і реалізацією народовладдя у формах безпосередньої і представницької демократії, закріпленням державного устрою, системи органів публічної влади та основ правового становища особистості; 2) правотворчої, оскільки вони безпосередньо пов'язані з організацією і функціонуванням органів публічної влади, що передбачає цілеспрямовану діяльність по створенню, зміні або скасуванню норм конституційного права; 3) правореалізаційної, оскільки джерела конституційного права є не тільки формою закріплення норм конституційного права, але й інструментом вирішення конкретних правових питань, що виникають у сфері конституційного права; 4) системотворчої, оскільки джерела конституційного права визначають зміст та форму джерел права інших галузей права, включаючи і саме конституційне право.

Таким чином, за вдалими визначенням А.Т. Назарко, джерело конституційного права являє собою створену або санкціоновану державою правову форму існування конституційно-правових норм, яка передбачена законодавством України [2].

Суккупність джерел конституційного права є органічною системою та має ієрархічну структуру. Системність складу джерел конституційного права означає внутрішню взаємозалежність різних видів джерел конституційного права, яка виявляється, зокрема, у визнанні найвищої юридичної сили Конституції України та верховенства закону щодо інших нормативно-правових актів. Прослідковується також і пряма залежність юридичної сили джерела конституційного права та відповідної правової норми. З метою підвищення важливості конституційно-правової норми суб'єкти правотворчості обирають форму джерела, яке розташовано вище в ієрархії джерел конституційного права. Це передбачає також врахування об'єктивних умов державного і суспільного буття та залежить від потреби надати відповідній нормі належ-

ний рівень юридичної значимості, територіального масштабу дії норми, установленого порядку розмежування компетенції правотворчих органів.

Для ефективного використання системи законодавчих актів, що існують в кожній державі, унеможливлення колізій нормативно-правових актів та унормування системи джерел сучасного конституційного права України необхідним є однозначне розуміння їх видів, загальних і специфічних ознак, співвідношення між собою. Тому нагальною потребою сьогодення в Україні є прийняття закону про нормативно-правові акти, де було б урегульовано суспільні відносини у сфері конституційної правотворчої та правозастосовної діяльності, розроблене і визначене питання класифікації нормативно-правових актів, їх юридичної сили, порядку прийняття, вступу в силу тощо [3].

При цьому основним джерелом конституційного права переважної більшості держав світу на сучасному етапі становлення та розвитку глобального (транснаціонального) конституціоналізму є конституція як нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили в межах національної системи права. Загалом в світі чинними є більше 200 конституцій, а також існує понад 300 конституцій суб'єктів федерацій і автономних утворень [4].

При цьому слід зазначити, що конституції фактично стали найважливішим здобутком світової політико-правової думки, втілили найкращі здобутки державотворення, а у ряді країн – нормативно закріпили перемоги у демократичних революціях, війнах за незалежність, національно-визвольних рухах тощо. У силу цього, для України та більшості зарубіжних країн день прийняття їх конституцій став найважливішим загальнонаціональним святом [5].

– Вважається, що поштовхом для використання латинського слова “constitutio” як юридичного поняття має бути вживання його у заголовку офіційних документів Стародавнього Риму часів Принципату та Домінату. Це поняття вживалося у словосполученні “Rem Publicum Constituere...” – «Римський народ встановлює...». Пізніше дієслово «встановлює» трансформується на іменник «встановлення, устрій», який і дав початок численним стародавнім «конституціям». Однією з найбільш відомих з них є «антична конституція» Аристотеля, відома як «Конституція Афін», або «Афінська Політія». Термін «конституція» також застосовувався у давньоримському праві при кодифікації тогочасного законодавства. До нашого часу дійшли свідчення про існування таких кодифікованих актів, як «Конституція Солона» та «Конституція Лікурга», хоча не виключено, що таких «конституцій» було значно більше. Утім, давньоримські юристи тлумачили термін «конституція» у зовсім іншому розумінні, ніж він тлумачиться сьогодні. Зокрема Гай в «Інституціях» писав: “Constitutio

principis est quod imperator decreto, vel edicto, vel constituit” – «Імператорська конституція є саме тим, що імператор диктує, видає, або те, що він встановлює письмово» [6].

Термін «конституція» вживався і після поділу та фактичного розпаду єдиної імперії: наприклад, відповідну назву мали акти імператора romeїв (Візантійської імперії) Юстиніана, видані в VI ст. з метою організації кодифікації римського права. Кодекси Юстиніана як джерело цивільного права були затверджені «конституціями» імператора. Далі цей термін втратив значення і зв'язок з державним владарюванням, зокрема у середньовічній Європі він застосовувався лише в канонічному праві для позначення деяких актів папи римського [7].

Так, даний термін вживався для визначення найменування конкретних актів церкви, тобто використовувався як власне ім'я. До таких «конституцій» можна віднести Павійську Конституцію 1037 р. Священної Римської імперії німецької нації. В окремих випадках «конституціями» називали октройовані акти, а також акти хрестоносців релігійного і військово-феодалного характеру, що видавалися ними на завойованих територіях Близького Сходу. Іноді термін «конституція» уживався в період середньовіччя у назвах внутрішньокорпоративних документів – статутах орденів ченців, статутах міст і міст-республік.

З XVI ст. у Франції поширюється термін “Lex fundamentalis” – «основний закон», що вперше був запроваджений у науковий обіг у роботах французьких публіцистів-тираноборців (монархомахів) Ф. Дюплессі-Морне та Ф. Отмана. Ідея конституції як основного закону у уявленні монархомахів передбачала існування у державі такого найвищого нормативного акта (закону), який би обмежував владу монарха-самодержця й гарантував мінімальне коло особистих прав його підданам. Так, Ф. Отман у памфлеті «Франко-Галлія» (1573 р.) проголошує принцип верховного суверенітету народу. Обґрунтовуючи його, автор посиляється на стародавні галльські традиції вибору народом монарха. Ф. Отман пропонує повернутися до стародавньої конституції Галлії, до федерації самоврядних республік, до права народу обирати та відсторонювати короля, оголошувати війни, видавати закони тощо [8].

Вперше ж термін «основний закон» для позначення акта найвищої юридичної сили був вживаний у тексті Форми правління 1809 р. – однієї зі складових тодішньої Конституції Швеції [9].

Одним із перших у сучасному розумінні термін «конституція» почав вживати відомий французький філософ Ш. Л. Монтеск'є, зокрема використовуючи його для характеристики державного ладу тогочасної Великобританії [10]. Назву «Про конституцію Англії» мала глава його твору «Про

дух законів» (1748 р.), в якій викладено його концепцію розподілу влад, а тому саме Англія і вважається «батьківщиною» конституції як політико-правового явища у його сучасному доктринальному та практично-праксіологічному розумінні. У 17 столітті у вказаній державі були прийняті такі важливі конституційні акти, як, зокрема, Хабеас корпус акт (1679 р.), Біль про права (1688 р.), «Форма правління державою Англії, Шотландії, Ірландії та володіннями, які їм належать» («Знаряддя правління») (1653 р.) [11].

Теза Монтеस्क'є про те, що свободи та права індивіда можуть бути забезпечені лише при суворому розподілі влади, отримала широке визнання та стала своєрідним політичним догматом на зразок релігійних одкровенень. Так, в Декларації про права людини та громадянина 1789 р., наприклад, говорилося про те, що там, де немає розподілу влади та забезпечення прав людини та громадянина, немає і конституції. Саме з цієї пори слово «конституція» стало політико-правовим терміном з цілком визначеним змістом [12].

Остаточна поява конституцій в якості основних джерел національного конституційного права у сучасному їх розумінні нерозривно пов'язана з епохою буржуазних революцій [13].

Саме від епохи буржуазних революцій, від реальних спроб проголошення та забезпечення прав людини в державі, фактичного проведення розподілу державної влади на окремі гілки з первинною метою недопущення узурпації всієї державної влади однією людиною чи групою людей, настання інших демократичних перетворень, – бере свій початок епоха конституції та конституціоналізму як така. Демократичні завоювання в результаті буржуазних революцій та визвольних війн, як правило, спочатку знаходили своє закріплення на політичному рівні – в деклараціях, угодах, інших документах політичного характеру, а пізніше фіксувались (закріплювались) на юридичному рівні – в конституціях.

Отже, основною причиною виникнення конституцій була потреба правової фіксації на найвищому рівні зміни владних відносин (відносин державного владарювання) при переході суспільства від феодалізму до демократії та створення правових основ подальшого демократичного розвитку суспільства і держави [14].

Висновки. Отже, якщо всебічно проаналізувати вплив процесів глобалізації та міждержавної інтеграції на склад та якість джерельної бази галузі конституційного права (тобто її кількісний та якісний аспекти. – *Авт.*), можна відзначити такі найважливіші особливості і тенденції: а) значний вплив на конституційно-правове регулювання в умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції здійснює комплекс міжнародних договорів держави як на універсальному, так і на

регіональному рівнях міждержавної взаємодії, оскільки на сучасному етапі міжнародний договір здатен регулювати не тільки сферу міждержавних відносин, але і внутрішньодержавну політику, причому у деяких випадках необхідність дотримання загальнолюдських (універсальних) правових цінностей не залежить від внутрішньої політичної волі держави, а є її обов'язком безпосередньо як члена міжнародного співтовариства, що відображає процес конституціоналізації міжнародного права в частині його основоположних принципів, зокрема принципу поваги до прав людини; б) основним джерелом конституційного права України в умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції залишається Конституція України, а тому принципова можливість передавання деяких суверенних повноважень спільним органам інтеграційного об'єднання обов'язково має бути передбачена саме нормами Конституції як основоположного акту найвищої юридичної сили в ієрархічній архітектоніці національної системи права; в) у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції постійно посилюється роль та значення актів органів місцевого самоврядування як джерел конституційного права, зважаючи на децентралізаційний характер сучасних практичних підходів до реалізації функцій та повноважень публічної влади і зміцнення локальної (самоврядної) демократії як дієвого механізму забезпечення сталого розвитку територіальних громад; г) принципово новим джерелом конституційного права України в умовах глобалізації та європейської міждержавної інтеграції є універсальні та регіональні (європейські) правові стандарти як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру («м'яке» право), при цьому основними сферами конституційно-правового регулювання, на джерельну базу яких імплементація правових стандартів спричиняє найбільший кількісний та якісний вплив, є сфери прав людини, податкової та митної політики, правоохоронної та судової систем, енергетичної безпеки.

Література

1. Конституційне право України: прагматичний курс : Навчальний посібник / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан та ін. – Одеса : Юридична література, 2017. – С. 33.
2. Там само. – С. 34.
3. Там само.
4. Федоренко В. Л. Конституція України: правова природа та законодавче забезпечення реалізації її положень в сфері прав людини / В. Л. Федоренко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Драгоманова. – 2010. – № 3. – С. 6.
5. Там само.
6. Федоренко В. Л. Конституції України: поняття та юридичні властивості / В. Л. Федоренко, О. В. Носенко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2. – С. 188-189.

7. Таран Д. П. *Форми захисту конституції на сучасному етапі: порівняльно-правовий аспект* : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.02 / Д. П. Таран. – Х., 2016. – С. 11.

8. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір / В. П. Андрущенко, Т. В. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – К. : «МП Леся», 2014. – С. 22-23.

9. Шаповал В. М. *Феномен конституції у контексті вітчизняної політико-правової «міфології»* / В. М. Шаповал // Вісник центральної виборчої комісії. – 2008. – № 3. – С. 15.

10. Сопілко І. М. *Конституційний процес в Україні: історія і сучасність* / І. М. Сопілко // Юридичний вісник. – 2011. – № 3. – С. 73.

11. Цимбалістий Т. О. *Конституційна юстиція в Україні: Навчальний посібник*. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – С. 8.

12. Эбзеев В. С. *Конституция, власть и свобода в России. Опыт синтетического исследования: Навчальний посібник*. – М.: Проспект, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id>

13. Крюков О. *Еволюція становлення конституційних гарантій свободи інформації: історико-компаративний аналіз* / О. Крюков, О. Радченко // Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – № 2. – С. 127.

14. Стецюк П. Б. *Конституційний розвиток в сучасному світі (методологічні засади)* [Електронний ресурс] / П. Б. Стецюк – Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Zh_wrMimTuIJ:ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/27898/1/006_010_014.pdf+&cd=5&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.

Анотація

Шамрай В. В. Джерела конституційного права як об'єкт процесу інтернаціоналізації. – Стаття.

Стаття присвячена теоретико-методологічним підходам до визначення поняття «інтернаціоналізація конституційного права» у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції з точки зору пошуку ефективних засобів комплексної правової модернізації суспільства.

Автор аналізує юридичний зміст вказаної категорії, показує її специфічні особливості, розкриває значення процесів удосконалення базових елементів суспільних відносин та конституційної модернізації суспільства і держави у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Наголошується на необхідності подальшого удосконалення конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин як ключового напрямку правової модернізації суспільних відносин у сучасній демократичній державі, побудованій на принципових засадах європейського конституціоналізму.

Ключові слова: конституційне право, конституційна реформа, правова модернізація, суспільство, націо-

нальна правова система, інтернаціоналізація конституційного права.

Аннотация

Шамрай В. В. Источники конституционного права как объект процесса интернационализации. – Статья.

Статья посвящена теоретико-методологическим подходам к определению понятия «интернационализация конституционного права» в современных условиях правовой глобализации и европейской межгосударственной интеграции с точки зрения поиска эффективных средств комплексной правовой модернизации общества.

Автор анализирует юридическое содержание указанной категории, показывает ее специфические особенности, раскрывает значение процессов совершенствования базовых элементов общественных отношений и конституционной модернизации общества и государства в современных условиях правовой глобализации и европейской межгосударственной интеграции.

Подчеркивается необходимость дальнейшего совершенствования конституционно-правового регулирования важнейших общественных отношений как ключевого направления правовой модернизации общественных отношений в современном демократическом государстве, построенном на принципиальных основах европейского конституционализма.

Ключевые слова: конституционное право, конституционная реформа, правовая модернизация, общество, национальная правовая система, интернационализация конституционного права.

Summary

Shamray V. V. Sources of constitutional law as an object of the process of internationalization. – Article.

The article is devoted to theoretical and methodological approaches to the definition of the concept of «internationalization of constitutional law» in modern conditions of legal globalization and European interstate integration from the point of view of searching for effective means of complex legal modernization of society.

The author analyzes the legal content of this category, shows its specific features, reveals the importance of the processes of improving the basic elements of social relations and constitutional modernization of society and the state in modern conditions of legal globalization and European interstate integration.

The need for further improvement of constitutional and legal regulation of the most important social relations as a key direction of legal modernization of social relations in a modern democratic state based on the fundamental foundations of European constitutionalism is underlined.

Key words: constitutional law, constitutional reform, legal modernization, society, national legal system, internationalization of constitutional law.